

Γύρω από τό «κύκνειον ἄσμα»

Νικολάου Ἐμμ. Τζιράκη*

Ὁ ὅρος «κύκνειον ἄσμα»¹ εἶναι γνωστὸς σὲ ὅλους σχεδὸν τοὺς ἀναγνώστες τοῦ παρόντος ἄρθρου (καὶ ὄχι μόνο) ὡς κατόχους εἴτε γενικῆς εἴτε εἰδικῆς μόρφωσης καὶ παιδείας. Γνωστὸς εἶναι ἐπίσης καὶ ὁ ἀπλὸς ὅρος/λέξη «κύκνειο(ν)», ὁ ὁποῖος ἔχει σχέση μετὰ τὸ τελευταῖο ἔργο, σύγγραμμα ἢ ποίημα ἢ ὅ,τι ἄλλο, ποὺ ἀφήνει κάποιος πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό του.

Τὸ παρὸν ἄρθρο ὀφείλει τὴν αἰτία τῆς συγγραφῆς του στὴν πίστη ἢ στὴν παραδοχὴ πολλῶν ὅτι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ κύκνος ψάλλει τὸ τελευταῖο μελωδικότατο τραγούδι τῆς ζωῆς του εἶναι ἡ λύπη καὶ ὁ συνακόλουθος θρήνος γιὰ τὸν ἐπερχόμενο μετὰ βεβαιότητα θάνατό του καὶ τὴν ἀναπότρεπτη «κάθοδό» του στὸν Ἄδη. Τὸ «κύκνειον ἄσμα» ὡστόσο, ὅπως θὰ φανεῖ στὴ συνέχεια, δὲν εἶναι τραγούδι λύπης καὶ θρήνου, ἀλλὰ τραγούδι χαρᾶς, αἰσιοδοξίας καὶ ἐλπίδας ποὺ γεννᾷ ὁ ἐπερχόμενος θάνατος τοῦ κύκνου.

Ἐπειδὴ τὸ πηγαιὸ ὕλικὸ γιὰ τὸ συγκεκριμένο θέμα εἶναι κατατεθειμένο στὸν γνωστὸ διάλογο τοῦ Πλάτωνος *Φαίδων*, θὰ ἀσχοληθοῦμε προφανῶς μετὰ τὸ κείμενο τοῦ διαλόγου, ἀφοῦ πρῶτα ἀναφερθοῦμε σὲ δύο κειμενικὰ ἀποσπάσματα, τὰ ὁποῖα μᾶς βοηθοῦν, φρονῶ, στὴν

* Ὁ Νικόλαος Ἐμμ. Τζιράκης εἶναι Ὁμότιμος Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. Στὴν παρούσα συνάρτηση θεωρῶ ἠθικὴ ὑποχρέωσή μου νὰ κάνω γνωστὸ στοὺς ἀναγνώστες τοῦ προκείμενου ἄρθρου ὅτι στὴ σύνταξή του μετὰ παρακίνησε σχετικὸ κείμενο τοῦ ἀλησμόνητου ἐπιφυλλιδογράφου τῆς ἐφημερίδας «Ἡ Καθημερινή» Τάσου Λιγνάδη τῆς 19ης Ὀκτωβρίου 1986. Τὸ ἴδιο κείμενο καταχωρίστηκε ἀργότερα σὲ αὐτοτελές βιβλίον τοῦ Λιγνάδη τῶν ἐκδόσεων Ἀκρίτας μετὰ τὸν ἐντυπωσιακὸ τίτλο *Καταρρέω* (Σειρά: Ἑλληνικὴ Παιδεία καὶ Παράδοση), Ἀθήνα 21990, σσ. 373-380. Ἡ κεφαλίδα τῆς ἐπιφυλλίδας φέρει τὸν πολλὰ σημαίνοντα τίτλο: *Τὸ μυστικὸ τραγούδι τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας*.

πιὸ γόνιμη προσέγγιση, ἐνδεχομένως δὲ καὶ ἀφομοίωση, τοῦ ὄρου «κύκνειον² ἄσμα».

Τὸ πρῶτο κειμενικὸ ἀπόσπασμα παραπέμπει σὲ αὐτούσιο κείμενο παραγράφου τοῦ βιβλίου τοῦ Τάσου Λιγνάδη ποὺ ἀναφέρεται μὲν στὸ «κύκνειον ἄσμα», ἀποδίδεται ὅμως μὲ τὸ λεκτικὸ σχῆμα τῆς μεταφορᾶς στὸν Σωκράτη. Παραθέτω τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Λιγνάδη: «Αὐτὸ εἶναι ἓνα πλατωνικὸ “τραγοῦδι” ποὺ συνοψίζει τὸ κύκνειο ἄσμα τοῦ Σωκράτη στὸ δεσμωτήριον, πρὶν αὐτὸς ὁ ἱερός κύκνος τῆς Ἀθήνας ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῶν αἰσθήσεων, εὐεργετούμενος ἀπὸ τὴ δημοκρατία τοῦ Ἰαστεως!»³.

Τὸν εἰρωνικὸ τόνο τῆς διατύπωσης στὸ κείμενο τοῦ Λιγνάδη, ὅτι δηλαδή ὁ Σωκράτης ὡς ὁ ἱερός κύκνος τῆς Ἀθήνας ἀπελευθερώθηκε ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῶν αἰσθήσεων μὲ τὴ θανατικὴ καταδίκη του, εὐεργετούμενος μάλιστα ἀπὸ τὴ δημοκρατία τοῦ Ἰαστεως (!), περιγράφει καὶ ὁ γνωστός δημοσιογράφος Τάκης Θεοδωρόπουλος μὲ τὸ ὀρθό –καὶ κατὰ τὴν προσωπικὴ μου κρίση– πολιτικὸ αἰσθητήριό του. Πρόκειται γιὰ τὸ δεύτερο κειμενικὸ ἀπόσπασμα, ποὺ ἔχει ὡς ἐξῆς: «Ὅσο περνάει ὁ καιρὸς καὶ ἡ ἰδεολογία τῆς πολιτικῆς ορθότητος κατακτᾶ ὅλο καὶ μεγαλύτερη ἐξουσία στον δυτικὸ κόσμον, ὅταν φτάνουμε νὰ νομοθετοῦμε γιὰ τὴ χρῆση τῶν λέξεων, ἀπαγορεύοντας πολλές ἀπ’ αὐτές, ἀρα νὰ θέτουμε νομικοὺς περιορισμοὺς στὴν ἴδια τὴ σκέψη, τόσο πιο ἀνάγλυφα χαράσσεται ἡ σημασία τῆς δίκης τοῦ Σωκράτη. Θα μπορούσε νὰ πει κανεὶς ὅτι εἶναι ἡ πρώτη δίκη πολιτικῆς ορθότητος τῆς ἱστορίας τοῦ Πολιτισμοῦ μας. Ὁ Σωκράτης δὲν ἦταν

2. Τὸ ἐπίθ. *κύκνειος* εἶναι τριγενὲς καὶ τρικατάληκτο (*κύκνειος*, -α, -ον) ἢ δικατάληκτο (*κύκνειος*, -ος, -ον) καὶ δηλώνει αὐτὸν ποὺ ἀνήκει ἢ ποὺ ἀναφέρεται στὸν κύκνον ἢ ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸν κύκνον [ὅπως π.χ. στὸ χωρίον *Μακκαβαίων* Δ' 15, 21: *κύκνειοι πρὸς φιληκοῖαν φωναί* (= οἱ φωνῆς ἢ, κυρίως, τὰ κελα(ι)δῆ(σ)ματα τοῦ κύκνου ποὺ ἀγαπᾶ νὰ τὰ ἀκούει κανεὶς)]. Βλ. σχετικῆς ἀναφορῆς στὸ *Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης* τῶν H. G. Liddell - R. Scott, ἐκδ. οἶκος Ἰω. Σιδέρης, τόμ. II, σ. 795. Πρόσθεσε καὶ: *Ἐγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα*, τόμ. 36, σ. 465· *Νεώτερον Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν «Ἡλίου»*, τόμ. 11, σ. 685· καὶ Π. Δρανδάκης, *Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, τόμ. 15, σ. 367. Παραδίδεται καὶ ἡ φράση «κύκνειος λαιμός», ἢ ὁποία σημαίνει λεπτοφυῆς (λεπτοκαμωμένος) καὶ ὀλόλευκος (κάτασπρος) λαιμός (δηλαδή ὅπως ὁ λαιμός τοῦ κύκνου).

3. Βλ. *Καταρρέω*, ὁ.π., σ. 379.

πολιτικώς ορθός. Γι' αυτό και κατηγορήθηκε και καταδικάστηκε και για εισαγωγή καινών δαιμονίων στην πολιτική κοινότητα και για διαφθορά της νεολαίας»⁴.

Μεταβαίνουμε τώρα στο πηγαίο ύλικό του Φαίδωνα.

Όποιος μελετᾷ στις ἡμέρες μας τὸν Πλατωνικὸ διάλογο Φαίδων (ἢ *Περὶ ψυχῆς, ἠθικός*), διαπιστώνει μὲ σχετικὴ εὐκολία ὅτι, μετὰ ἀπὸ παρέλευση 2.400 περίπου χρόνων ἀπὸ τὴ θανατικὴ καταδίκη τοῦ Σωκράτη ὑπὸ τοῦ λαϊκοῦ δικαστηρίου τῆς Ἡλιαίας (399 π.Χ.), ὁ μεγάλος Ἑλληνας φιλόσοφος, κατὰ τὴν τελευταία ἡμέρα τῆς ζωῆς του, καὶ μάλιστα λίγες ὥρες πρὶν πιεῖ τὸ κώνειο, διατηροῦσε μέσα στὸ δεσμωτήριό τὴν ἀπόλυτη ἡρεμία του, τὴν ἰλαρότητα τῆς μορφῆς του, τὸ ἀλύγιστο φρόνημά του καὶ τὴν ἀκατανόητη, ἀκόμη καὶ γιὰ τοὺς πιστοὺς μαθητὲς καὶ φίλους του, γαλήνια στάση του.

Μᾶλλον λοιπὸν δὲν πρωτοτυποῦμε ἀν διατυπώσουμε τὴν προσωπικὴ μας κρίση, ὅτι δηλαδὴ ὁ Σωκράτης σὲ καμμία περίοδο τῆς ζωῆς του δὲν ὑπῆρξε μεταφυσικὰ ἀνέστιος. Ἀντιθέτως, ὑπῆρξε μονοθεϊστικὰ θεοφορούμενος. Πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση μᾶς ὁδηγεῖ καὶ ὁ βασικὸς σκοπός/στόχος τοῦ Φαίδωνα, ποὺ εἶναι ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ἐνῶ ὁ διάλογος ὡς ὅλον ἀποτελεῖ γνήσιο τέκνο τοῦ Πλατωνικοῦ δόγματος τῆς Θεωρίας τῶν Ἴδεῶν. Προβαίνουμε σὲ αὐτὴν τὴν ἐπισήμανση, γιὰτὶ πιστεύουμε ὅτι ἡ ἐν λόγω Θεωρία θίγει μὲ παραδοσιακὸ καὶ φιλοσοφικὸ καὶ ὄχι μὲ ἐπιστημονικὰ ἄτεγκτο τρόπο τὸ λογικὸ νῆμα τῆς δομῆς τοῦ σύμπαντος, ὁδηγώντας μας μὲ τὸν δικό της τρόπο στὴν ἐνδεχόμενη ἢ/καὶ βέβαιη σχέση μεταξύ μεταφυσικοῦ καὶ φυσικοῦ κόσμου, μεταξύ οὐρανοῦ καὶ γῆς (κατὰ τὴ χριστιανικὴ ἀντίληψη) καὶ –γιατί ὄχι;– μεταξύ μεταφυσικῆς καὶ φυσικῆς ἐνέργειας.

Μετὰ ἀπὸ αὐτὴν τὴν πολὺ σύντομη εἰσαγωγικὴ παράγραφο, μεταβαίνουμε στὸ σημεῖο ἐκεῖνο τοῦ διαλόγου, ὅπου ὁ Σωκράτης ρώτησε τοὺς δύο βασικοὺς συνομιλητὲς του, τὸν Σιμμία καὶ τὸν Κέβη, μήπως ὅσα ἀπὸ κοινοῦ συζήτησαν γιὰ τὴ σχέση σώματος καὶ ψυχῆς δὲν ἀναπτύχθηκαν ἱκανοποιητικά. Ὁ Σωκράτης ὑποπτεύει ὅτι ἀπέμειναν μᾶλλον πολλὰ ἀσαφῆ σημεῖα καὶ κάποιες λαβερὲς ἢ ἀφορμὲς γιὰ

4. Βλ. Πλάτων, *Ἡ δίκη τοῦ Σωκράτη. Εὐθύφρων – Ἀπολογία – Κρίτων*. Πρόλογος-ἀπόδοση στὰ Νέα Ἑλληνικά: Τάκης Θεοδωρόπουλος, ἐκδ. Μίνωας, Ἀθήνα 2019, σ. 14.

αντιρρήσεις, πού παραπέμπουν σὲ διεξοδικότερη ἀνάλυση. Πρότεινε λοιπὸν στοὺς δύο συνομιλητές του, ἂν ἔχουν κάποια ἀπορία, νὰ μὴ διστάσουν νὰ πάρουν τὸν λόγο γιὰ τὸ σημεῖο ἢ γιὰ τὰ σημεῖα ἐκεῖνα, πού εἶναι δυνατὴ καλύτερη διατύπωση. Ἄν μάλιστα πιστεύουν οἱ δύο συνομιλητές τοῦ Σωκράτη ὅτι μποροῦν νὰ βροῦν τὴ λύση εὐκολότερα, τοὺς βεβαίωσε ὅτι δὲν ἀρνεῖται νὰ τὸν συμπεριλάβουν στὴ συζήτηση (84cd).

Ὁ Σιμμίας, ὁ ὁποῖος πῆρε τὸν λόγο, εἶπε στὸν Σωκράτη ὅτι θὰ τοῦ πεῖ τὴν ἀλήθεια. Ἴδου τὰ λόγια τοῦ Σιμμία σὲ κάπως ἐλεύθερη νεοελληνικὴ ἀπόδοση: «Ἐδῶ καὶ ὦρα ἐγὼ καὶ ὁ Κέβης βρισκόμαστε σὲ ἀμηχανία καὶ καθένας μας παρακινεῖ τὸν ἄλλο προτρέποντάς τον νὰ ρωτήσῃ, ἐπειδὴ ἐπιθυμεῖ προφανῶς νὰ σὲ ἀκούσῃ. Διστάζει ὅμως νὰ σὲ ἐνοχλήσῃ μήπως κάτι τέτοιο σοῦ εἶναι δυσάρεστο, ἐξαιτίας τῆς συμφορᾶς πού τώρα περνᾶς» (84a).

Ὁ Σωκράτης, ὅταν ἄκουσε ὅσα τοῦ εἶπε ὁ Σιμμίας, γέλασε ἤρεμα καὶ εἶπε: «Ἀλήθεια, πολὺ δύσκολα θὰ ἔπειθα τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ὅτι δὲν θεωρῶ συμφορὰ αὐτὸ πού μοῦ συμβαίνει τώρα, ἀφοῦ οὔτε σᾶς δὲν μπορῶ νὰ πείσω, ἀλλὰ ἀντίθετα φοβᾶσθε μήπως τώρα ἡ θέση στὴν ὁποία βρίσκομαι εἶναι χειρότερη ἀπ’ ὅ,τι στὴν προηγούμενη ζωὴ μου. Καθὼς φαίνεται μάλιστα, σᾶς δίνω τὴν ἐντύπωση ὅτι σχετικὰ μὲ τὴ μαντικὴ τέχνη εἶμαι κατώτερος ἀπὸ τοὺς κύκνους, οἱ ὁποῖοι ὅταν τοὺς καταλάβῃ ἡ αἰσθησις ὅτι θὰ πεθάνουν, αὐτοὶ πού τραγουδοῦσαν καὶ κατὰ τὸν προηγούμενο χρόνον, τότε τραγουδοῦν πιὸ πολὺ καὶ πιὸ ὠραῖα ἀπὸ πρῖν, ἐπειδὴ αἰσθάνονται χαρὰ, γιὰτὶ πρόκειται νὰ πάνε στὸν θεό, τοῦ ὁποίου εἶναι θεράποντες (ὑπηρέτες). Οἱ ἄνθρωποι ὅμως, ἔνεκα τοῦ φόβου πού αἰσθάνονται γιὰ τὸν θάνατον, διηγοῦνται ἕνα σωρὸ ψέματα καὶ γιὰ τοὺς κύκνους καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι κλαίγοντας γιὰ τὸν θάνατό τους τραγουδοῦν ἀπὸ τὴ θλίψη τους. Δὲν σκέπτονται λοιπὸν οἱ ἄνθρωποι, αὐτοὶ ὅτι κανένα πουλὶ δὲν τραγουδάει ὅταν πεινάει ἢ ὅταν τρέμει ἀπὸ τὸ πολὺ κρύον ἢ ὅταν βρίσκειται σὲ ἄλλη δυσάρεστη κατάσταση, οὔτε ἀκόμη καὶ τὸ ἀηδόνι, οὔτε τὸ χελιδόνι, οὔτε ὁ τσαλαπετεινός, πουλιὰ δηλαδὴ τὰ ὁποῖα, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση, ἀπὸ λύπη τραγουδοῦν θρηνητικά. Οὔτε ὅμως τὰ πουλιὰ πού μόλις ἀνέφερα τραγουδοῦν ἐπειδὴ λυποῦνται οὔτε οἱ κύκνοι. Ἀλλὰ ἐπειδὴ, ὅπως νομίζω, εἶναι πουλιὰ τοῦ θεοῦ Ἀπόλλωνα, ἔχουν

τὸ χάρισμα τῆς μαντικῆς δύναμης καί, ἐπειδὴ προβλέπουν τὰ ἀγαθὰ τοῦ Ἄδῃ, τραγουδοῦν καὶ χαίρονται ἰδιαίτερα τὴν τελευταία ἡμέρα [ποῦ εἶναι ζωντανὰ] ὅσο καμμία ἄλλη μέρα τῆς προηγούμενης ζωῆς τους».

Καὶ συνεχίζει ὁ Σωκράτης (85b): «Καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος λοιπὸν θεωρῶ ὅτι στὸ συγκεκριμένο χρονικὸ σημεῖο: Πρῶτον, εἶμαι ὁμότεχνος τῶν κύκνων καὶ ἀφιερωμένος στὸν ἴδιο θεό [τὸν Ἀπόλλωνα]. Δεύτερον, ὅτι δὲν ἔχω λάβει σὲ κατώτερο βαθμὸ ἀπὸ τοὺς κύκνους τὴν τέχνη τῆς μαντικῆς ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα. Καὶ τρίτον, ὅτι δὲν θὰ ἀποχωριστῶ τὴν παροῦσα ζωὴ μου μὲ χειρότερη ψυχικὴ κατάσταση ἀπὸ τοὺς κύκνους. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο πρέπει νὰ λέτε καὶ νὰ ρωτᾶτε ὅ,τι θέλετε [ἐννοεῖ τοὺς Σιμμία καὶ Κέβη], ἐφόσον τὸ ἐπιτρέπουν οἱ Ἑνδεκα⁵ τῶν Ἀθηναίων».

Ἡ συνέχεια τοῦ διαλόγου, τὰ περιεχόμενα τοῦ ὁποίου πολὺ συνοπτικὰ ἀναφέρουμε πρὸ κάτω, εἶναι ἄκρως ἐνδιαφέρουσα (85bc ἐξ.) λόγω τοῦ ὄντως σημαντικοῦ θέματος τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο γίνεται ὁ διάλογος. Στὴ διαίρεση τῶν περιεχομένων τοῦ διαλόγου ἀκολουθοῦμε ἐν πολλοῖς τὴν ἀντίστοιχη διαίρεση τῆς ἔκδοσης τοῦ Παπύρου ἀπὸ τὸν κλασικὸ φιλόλογο Θ. Κ. Ἀραπόπουλο⁶:

- Ἡ ἀντίρρηση τοῦ Σιμμία ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι, ἴσως, ἀρμονία (85e-86d).
- Ἡ ἀντίρρηση τοῦ Κέβη ὅτι ἡ ψυχὴ καθὼς διέρχεται μὲσω πολλῶν σωμάτων ἐξαντλεῖται, ἴσως καὶ πεθαίνει (86d-88c).
- Οἱ παρόντες στὸν διάλογο προβληματίζονται ἀπὸ τὶς ἀντιρρήσεις τοῦ Κέβη καὶ τοῦ Σιμμία, ἔχουν ὅμως τὴν ἐνθάρρυνση τοῦ Σωκράτη (88c-91c).
- Γίνεται ἀνακεφαλαίωση τῶν ἀντιρρήσεων τῶν Σιμμία καὶ Κέβη καὶ μία πρώτη ἀνασκευὴ τῆς ἀντίρρησης τοῦ Σιμμία, ὅτι, ἂν ἡ ψυχὴ ἦταν ἀρμονία, δὲν θὰ ἦταν δυνατὴ ἢ προὔπαρξή της (91c-92e).
- Δίδεται δευτέρη ἀπάντηση στὴν ἀντίρρηση τοῦ Σιμμία ὅτι ἡ ἀρμονία ἔχει βαθμούς, ἐνῶ ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι δεκτικὴ διαβαθμίσεων (93a-94a).

5. Εἶναι οἱ Ἑνδεκα ἄρχοντες τῆς Ἀθήνας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, οἱ ὁποῖοι ἐπόπτευαν τὶς φυλακὲς καὶ εἶχαν κύριο καθῆκον τὴν ἐκτέλεση τῶν ποινῶν καὶ κατὰ κύριο λόγος τῶν θανατικῶν ποινῶν. Γνωστὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Σωκράτη στὸ Δεσμωτήριον.

6. Ἄπαντα Ἀρχαίων Ἑλλήνων Συγγραφέων, Πάπυρος-Γραφικὰ Τέχνη Α.Ε., Ἀθῆναι, 1975, τόμ. Γ'.

- Δίδεται επίσης τρίτη απάντηση στην αντίρρηση του Σιμμία ότι η ψυχή είναι δύναμη που εξουσιάζει και άρα διευθύνει το σώμα (94b-95a).
- Άνασχευάζεται η αντίρρηση του Κέβη (95a-95e).
- Ο Σωκράτης αναφέρει πώς έφθασε στην παραδοχή της Θεωρίας των Ίδεων (95e-99d).
- Γίνεται περιορισμένη συζήτηση της αντίρρησης του Κέβη και προσπάθεια του Σωκράτη να εκθέσει με συντομία τη Θεωρία των Ίδεων (99e-100a).
- Απόδειξη της άθανασίας της ψυχής δια της Θεωρίας των Ίδεων και της θέσης ότι οι ιδέες υπάρχουν, τὰ δὲ πράγματα λαμβάνουν ύπαρξη ἐφ' ὅσον μετέχουν τῶν Ίδεων (100b-102a).
- Απόδειξη της άθανασίας της ψυχής και της θέσης ότι οι αντίθετες ιδέες ἀλληλοαποκλείονται (102b-103a).
- Συνέχεια της απόδειξης για την άθανασία της ψυχής, για τὸ ὅτι οἱ ιδέες δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συνυπάρξουν στὸ ἴδιο πρᾶγμα καὶ γιὰ τὸ ὅτι ἡ ιδέα τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ιδέα τοῦ θανάτου ἀλληλοαποκλείονται (103b-107b).
- Τί γίνεται ἡ ψυχή μετὰ ἀπὸ τὸν θάνατο (107c-108c).
- Περιγραφή τῆς Γῆς. Γενικὰ καὶ ἐπιμέρους (108d-113c).
- Τί γίνονται οἱ ψυχῆς μετὰ ἀπὸ τὸν θάνατο (113d-114c).
- Γενικὸ συμπέρασμα τοῦ διαλόγου (114c-115a).
- Τελευταῖες παραγγελίες τοῦ Σωκράτη (115b-116a).
- Οἱ τελευταῖες στιγμὲς τῆς ζωῆς τοῦ Σωκράτη λίγο πρὶν πιεῖ τὸ κώνειο (116a-117a).
- Ὁ Σωκράτης πίνει τὸ κώνειο καὶ πεθαίνει (117a-118a).

Περαίνοντας ὅσα με σχετικὴ συντομία σημειώσαμε γιὰ τὸ «κύκνειον ἄσμα», με πιθανὲς ἐλλείψεις καὶ ἀναπάντητα ἴσως ἐρωτήματα, μᾶς γεννήθηκε μία σκέψη-πρόταση γιὰ ἀπαιτητικούς καὶ φιλόδοξους ἐρευνητὲς ἀναγνώστες, τοὺς ὁποίους συγκινεῖ τὸ θέμα στὴν ὀλότητά του. Ἡ πρότασή μας εἶναι ἡ ἑξῆς: Θὰ ἦταν πολὺ ἐνδιαφέρουσα μία σύγχρονη μελέτη, τὸ περιεχόμενο τῆς ὁποίας θὰ ἐξέταζε τὴ θέση τοῦ Πλάτωνα τόσο γιὰ τὸ «κύκνειον ἄσμα» καθ' ἑαυτό, ὅσο καὶ γιὰ τὸν θάνατο τοῦ Σωκράτη, σὲ σύγκριση ὅμως καὶ ἀναφορὰ με ἀντίστοιχες

θέσεις Βιβλικῶν καὶ Ἐκκλησιαστικοπατερικῶν κειμένων⁷ καὶ μὲ τὴ συνδρομῇ, ὅσο αὐτὸ εἶναι ἐφικτό, διαφορῶν μυθολογικῶν, θρησκευολογικῶν καὶ ἄλλων σχετικῶν πηγῶν.

SUMMARY

Regarding the phrase “swan song”

By Nikolaos Emm. Tzirakis
*Professor Emeritus, Theological School,
National and Kapodistrian University of Athens*

The phrase “swan song” (κύκνειον ᾄσμα) refers to the last most melodious song chanted by the swans at the very last moment of their life, not out of sorrow for the upcoming death nor of fear for their irreversible descent to Hades. This conclusion is deduced from Plato’s *Phaedo* - that is, when the swans get the feeling of death, they chant the most beautiful song of their life, because they are going to be near god, whom they serve and by whom they have been endowed by the divine gift. This god is Apollo, the ancient Greek god of moral order, music, and the art of soothsaying.

According to *Phaedo*, humans, having this in mind, tell a lot of lies about swans, because of their own fear of death; e.g., they say that the swans are mourning over their death or that they are singing out of their sorrow for leaving life.

7. Βεβαίως, οὔτε ὁ κύκνος ὡς πτηνὸ οὔτε ὁ ὄρος «κύκνειον ᾄσμα» ἀπουσιάζουν ἀπὸ κείμενα Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ σχετικὴ ἀναφορὰ δὲν εἶναι πολὺ πλούσια. Εἶναι ὡστόσο σημαντικὴ. Βλ. ὡς παράδειγμα: Γρηγορίου Θεολόγου, *Βιβλος Β΄. Ἑπὶ Ἱστορικά. Τομὴ Α΄. Περὶ σεαυτοῦ ΛΘ΄. Εἰς τὰ ἔμμετρα*, PG 37B, 1333A: «Τέταρτον, εὔρον τῇ νόσω πονούμενος // παρηγόρημα τοῦτο, κύκνος ὡς γέρων, // λαλεῖν ἑμαυτῷ τὰ πτερῶν συρίγματα // οὐ θρῆνον, ἀλλ’ ὕμνον τιν’ ἐξιτήριον».

On the other hand, the swans' joyous feeling that after death they are going to be near Apollo finds its analogical proportion in the sacred swan of Athens, Socrates. It is well known that the great Greek philosopher, a few hours before drinking the conium in jail, maintained a perfect serenity, his cheerful countenance, his unbowed conviction, and the incomprehensible, even for his devote pupils and friends, tranquil attitude towards death – as if he were a true faithful Christian!